

Osmanly döwleti türk döwletimi?

Category: Filosofiýa, Kitapcy, Nukdaýnazar, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 21 января, 2025

Osmanly döwleti türk döwletimi? OSMANLY DÖWLETI TÜRK(MEN) DÖWLETIMI?

Imperiýa döwletlerinde köpdürli milletler ýasaýar we köp dil bolýar. Hökümdar olaryň hemmesiniň atasy hökmündedir. Olary bir ýerde, bir jemgyýetde agzybir we jebis ýaşatmaga seretmelidir. Her kim bolsa, öz saýlap alan dünýäsinde we öz medeniýeti bilen ýasaýar.

Osmanly döwleti mongollaryň basybalyjylykly hereketleri zera rly Horasandan Anadoly ýarym adasyna göçüp gelen türkmenler tarapyndan Anadoly Seljukly döwletiniň Wizantiýa serhetlerinde ýerleşdirilen serhetýaka begligi hökmünde guruldy. Örän gysga wagtyň dowamynda ýeňişler arkaly köpsanly hristianlar we ýewreýler Osmanly döwletiniň tabynlygyna

geçdiler. Agalyk ediji güýç musulmanlaryň elinde bolmak bilen birlikde musulman däller san boýunça has köp bolupdyr. Ýawuz Soltan Selimiň ýeňișlerinden soňra musulman ilat musulman dällerden az-owlak geçipdir.

1071-nji ýyldan bări Anadola az türkmen gelipdir. XIII asyrdaky mongol ýörişleri netijesinde Anadola gelýän halk köpelip başlapdyr. Emma türkmen ilatyň artmagy XVI asyrdan soňra Osmanly hökümetiniň çarwalary oturymlaşdymak syýasaty arkaly amala aşyrylypdyr. Musulmanlaryň içinde türk(men)leriň san taýdan köp bolşy ýaly, olar döwlet apparatynda, ulamalaryň we harby gullukçylaryň arasynda-da agdyklyk edipdir.

«Halk häkimiýeti» («Millet-i Hâkime») Osmanly döwletinde XV asyrdan başlap her 30 ýyldan bir gezek ýer we ilat ýazuwyny geçiripdir. Harby gullugyň we salgydyň oñurgasyny düzýändigi üçin ilat ýazuwynda diňe erkekler hasaba alynardy. Şonuň üçin XVI asyrda Osmanly ilatynyň 30 million töweregi bolandygy çak edilýär. Munuň ýarysyndan biraz köpürägi musulmandyr. 1844-nji ýylda 35 million ilatyň 20 milliony musulman, 15 milliony başga dinliler bolupdyr. Türkler 10, araplar 7, kürtler 1 million ekeni. Stambulyň 800 müni aşan ilatynyň deň ýarsy başga dinlilerden ybarat bolupdyr.

Ýer ýitgileri zerarly 1905-nji ýylda 21 milliona düşen ilatyň düşen 15,5 milliony musulmanlardan ybarat bolupdyr. 1914-nji ýylda 18,5 million ilatyň 15 milliony musulman ekeni. Türkler şonda-da gaty köp däldi.

Imperiýa döwletlerinde köp halklar ýasaýar, köp dilde gürleşilýär. Hökümdar olaryň hemmesiniň atasy ýalydyr. Ol garamagyndakylary goh-galmagalsyz agzybir ýaşatmaga borçludyr. Her kim öz çäginden çykman, özgäniň durmuşyna goşulman öz medeniýetinde ýaşapdyr. Soltan Mahmyt II-niň: «Men diňe jemgyyetimiň musulmanyny metjitde, hristianyny buthanada, ýewreyini hawrada (sinagogda) aýry görmek isleýän. Aralarynda başga hiç hili tapawut ýokdur. Hemmesini-de öz perzentlerim hökmünde görýarin» diýen sözi munuň aýdyň delilidir.

Hökümdar başga kowumdanam bolup biler. Angliýa, Belgiýa, Daniýa, Norwegiýa, Russiýa, Bolgariýa, Rumyniýa, Gresiýa, Portugaliýa döwletleriniň dinastiýalary nemes, Ispaniýanyň we

Şwesiýanyň dinastiýasy fransuz bolupdyr. Asly türki bolan Babyr şanyň hökümdarlyk süren ýurdundaky kowum hindidir. Ahmet Tolunyňky bolsa arapdyr. Hökümdaryň her etniki topardan goragçylary bolupdyr. Iňlis koroly kämahal şwed eşiklerini geýipdir. Awstriýanyň imperatory wenger harby eşigini geýip çärelere gatnaşypdyr. Sultan Abdylhamyt Garageçililer (karakeçili) bilen birlikde albanlardan we araplardan milli gorag batalýonlaryny döredipdir. Hatda ol Stambulyň eýelenilen gününi baýram etmek islänlere «Rumly ildeşlerimiz ýokuş görer» diýip rugsat bermändir. Soňky asyrda Osmanly döwletini müňlerçe ýyl dowam edip gelen türk taryhyň bir bölegi hasap eden taryhy garaýış orta çykýar. Osmanly döwletiniň başyny türkleriň çekendigi hakykatdyr. Emma bu döwür milletparazlygyň bolmadyk, millet we etniki bölünisigiň hiç zady aňlatmadık döwrüdir. Hanedan türkdir. Resmi gepleşik dili hem türki dildir. Emma türkilik nukdaýnazaryndan türkilik bilen häkimiýetiň arasynda hiç hili baglanyşyk bolmandyr. Türk taryhy türki kowumlaryň göreşleri we söweşleri bilen doludyr. Bir Osmanly raýaty üçin ýeke-täk görkeziji diňe onuň dinidir. XIX asyrdan başlap «Osmanlylyk» raýatyň şahsyyetini anyklaýy görkeziji bolup başlaýar. «Osmanly» patyşadan başlap ýurtda ýasaýan her bir raýata berilen at bolupdyr. Bu bölüji däl-de birleşdiriji many berýän atdyr. Musulmanlar agalyk ediji synpdyr. Deňlikler arasynda birinjidir. Serbler prawoslaw milletinden hasaplansa, şol bir dilde gürleyän bosniýalylar musulmanlaryň «milli häkimiýetine» degişli edilipdir.

Ýewropa Osmanlylara «TÜRK» diýmek bilen musulmanlygy göz öñünde tutýar. Olarda “TÜRK boldy” diýmek “musulman boldy” diýmekligi aňladýar.

♣ Şowsuzlyga uçran türkizasiýa syýasaty

Çat açyp başlan imperiýany elde saklamak üçin İttihatçylar ilki bilen «Osmanlylyk» syýasatyny ýöretmäge çalyşdy. Emma kowmyýet dawasynyň tagamyny dadan başga dinlileri elde saklamagyň hötdesinden gelip bilmediler. Sonuň üçin amala aşyrylmaga synanyşylan türkizasiýa (turkleşdirmek) syýasaty

araplaryň we albanlaryň elden çykmagyna sebäp boldy. İttihatçylaryň aralaşan respublikan hökümeti-de bu syýasaty dowam etdirdi. Anadola göç eden Rumeli we Kawkaz halklary bialaç dişlerini gysdylar. Emma türklerden has öñem bu ýerlerde ýaşan kürtler welin muňa garşy çykdylar. Üstesine-de türkizasiýa syýasaty iň uly zyýany diňe türk halkynyň özüne berdi. Türkler bilen taryhy medeniýetleriň arasynda gorp emele geldi. Türk dili, dini, medeniýeti bozulma uçrady. Geçmiş bir tarapdan tutuşlaýyn inkär edildi, bir tarapdanam baý mirasyň bir bölegi hökmünde görüldi. Müsürde faraonlaryň ady köçelere dakylyp, heýkelleri ploşadlarda dikilýärdi. Eýran şasy Ryza Pehlewi Eýran döwletiniň gurulmagynyň 5.000 ýyllygyny Persepolisde baýram edýärdi.

Ulus-döwlet imperiýa alternatiwa hökmünde döredilen zatdyr. Ulus häkimiýeti we oňa garşy çykan etniki toparlar bardyr. Ankara hem bu nysaga eýerdi. Emma dini duýguçyllyga ýol berlip, diňe musulman dälleri azlyk toparlara degişli edildi. Kürtler we beýleki musulman halklar ne-hä azlyk toparlara, ne-de agalyk ediji millete degişli hasaplanыldy. Ýogsam bolmasa olar Osmanlylar döwründe agalyk ediji millete degişlidiler. Musulman däller dini däl-de, aşa milletçiler hökmünde garalyp assimilizasiýalaşdyryldy. Bu günki günlerde jemgyýetimiziň arasynda dowam edýän problemalaryň köki, ynha, şol zatlardan gelip çykýar. Ösen demokratiýada etniki gelip çykyşyňa seredilmeýär. Angliýa, Amerika millete däl-de, ýurda görä at berilen döwletlerdir. Islendik adam öz gelip çykan halkyna içki baglanşygyny saklap biler, medeniýetini, dilini gorap biler. Emma muny häkimiýetiň we zorluguň üsti bilen amala aşyrmaga hiç kimiň haky ýokdur. Yslam taryhyndan-da, türki taryhymyzdan-da munuň ýekeje mysalyny hem tapyp bilmersiňiz.

Ekrem Bugra EKINÇİ.

• **Terjimeçiden goşmaça**

Imperiýalar milliliği saklap bilmeýär. Ol muňa borçly-da däl, olaryň aladası has global bolýar. Belki-de şonuň üçin türkmenleriň döreden Beýik Osmanly döwletini, Eýrandaky

Sefewi, Owşar, Gajar dinastiýalaryny, Hindistandaky Babyr imperiýasyny käbir ildeşlerimiz türkmen hasaplaslary gelenok. Imperiýalaryň aladasy milliliği saklamak däl. Bu aýdanyma professor Ekrem Bugra Ekinçiniň ýokardaky makalasy iň gowy mysal bolsa gerek. Şeýle hem bu pikiri we ýokardaky makalada aýdylanlary belli ýazyjy Osman Öde hem şeýleräk sözler bilen tassyklayáar:

«...Türkmeniň taryhy ykbalyna göz ýetirmekde filosofiýa milletiň döremegini aňladýan üç ölçegi – gan gatyşygy, ýer-ýurt bitewiligi hem umumy medeni-ruhy prosese goşulyp, bizden bölünip gitdi. Indi olar biziň üçin türkmen ýaly, şol bir wagtda-da türkmen däl ýaly bolup dur. Saltykly, Osmanly imperiýalary bolsa orta asyr imperiýalarydy. Orta asyr imperiýalary üçin bolsa milli ideallar däl-de, bütindünýä teokratik döwleti idealy, ýagny dini bitewilige ýmtýlyş häsiýetlidir. Saltyklar döwletinde döwlet diliniň pars dili bolanlygy, arap diliniň üýtgesik rol oýnandygy, Osmanlylaryň bolsa musulman dünýäsini hristianlaryň haçly ýörişlerinden goramagy öz taryhy missiýasy hasaplandygy ýöne ýere däldir. Bu aladalar bilen gan hem ýer-ýurt bitewiligi öz-özünden başga ugra syrylyp gitdi, şeýdip, aýry-aýry milletler döredi, diňe medeni-ruhy proses stihiyalaýyn suratda tas tä XVIII asyra çenli bitewiligine galdy.»

(Seret: Osman Öde «Garaşsyzlyk diwany», II tomluk, I-nji tom, «Ruh» neşirýaty, Aşgabat-1999, 162-nji sahypa). Taryhy makalalar